лар ичәрисиндә икиүзлү, сатгын, риjакар адамлар jохдур. Әлбәттә, бу сәһв мүлаһизәдир.

Кәнч романтикләр һәмишә һәjатла тәмасда олмушлар. Инсан талеjи илә билаваситә марагланан вә онун хошбәхтлиjи кешиjиндә дуран романтик А. Шаиги Биринчи империалист мүһарибәсинин дәһшәтләри даһа чох сарсыдыр. Мүһарибәни доғуран ичтимаи зидиjjәтләри аjдынлашдыра билмәjән сәнәткар jалныз мүһарибәнин jаратдығы фәчи һәjат сәһнәләрини бәдии үмумиләшдирмәләрлә тәсвир едир. О, инсанлар арасындакы гejри-бәрабәр инкишафы тарихи зәруриjjәтин нәтичәси илә әлагәләндирир. Дәрин дүшүнчәләрә далан мүәллиф белә гәнаәтә кәлир ки, бәшәрин фәчи һалына сәбәб инсанлар арасында гардашлыг үнсиjjәтинин, инсани мүнасибәтинин позулмасыдыр. Үнсиjjәтин позулма сәбәбләрини А. Шаиг «Идеал вә инсанлыг» драматик поемасында вә «Иблисин һүзурунда» һекаjәсиндә шәрһ етмәjә чалышмышдыр. Нәчиб адамларын сәмимиjjәтинә инанан әдиб инсан характеринин дәjишмәсинә сәбәб олан ичтимаи дүjүнләри ачмаға чалышыр. О, инсанларын дахилиндә баш верән хеjир вә шәр гүввәләрин мүбаризәсини, ичтимаи мүһитин тә'сири нәтичәсиндә биринин дикәринә нисбәтән даһа бариз фәалиjjәтә башладығыны көстәрир. Тәсадүфи деjилдир ки, мүәллиф ики зидд гүввәни гаршылашдырыр: бир тәрәфдә идеал вә инсанлыг, дикәр тәрәфдә исә зүлм вә шеjтан даjаныр. Инсанлыг әдаләт, вичдан, мәрһәмәтдән көмәк диләjир. Лакин зүлмүн ағыр пәнчәси һөкм едән jердә инсани һиссләр—әдаләт, вичдан вә мәрһәмәт өз зәифлиjини бүрузә верир. Демәли, шаирә көрә, бәшәри һиссләрин зәһмәт адамларында чәмләнмәси иблис хилгәтли варлыгларын дахили аләмләрини ачмаға көмәк едир. О белә гәнаәтә кәлир ки, «һәләлик» инсанларын хошбәхтлиjиндән данышмаг әбәсдир. Бир һалда ки чәмиjjәтдә һаким гүввә мә'нән еjбәчәрләшмиш варлыглардыр, инсанлар дахилән ислаһ олунмамышлар, кимә вә нә үчүн хидмәт етдикләрини аjдынлашдырмамышлар онларын хошбәхтлиjиндән данышмаг әбәсдир.

Инсанларын һәjатында көклү дәjишиклик jаратмаға чан атан романтик сәнәткарлар бөjүк идеалларла jашаjырдылар. Мә'нән тәһгир олунмуш инсанларын хиласыны әдаләт, мәрһәмәт вә вичдан мәфһумунун кәсб етдиjи ичтимаи мәзмунда ахтаран романтикләрин идеаллары өз заманына көрә мүтәрәгги дә олса, маһиjjәтчә биртәрәфлидир. Онлар инсанлар арасында ичтимаи бәрабәрсизлиjин фәргинә вармырдылар. Бу характер хүсусиjjәти XX әср романтизм әдәби чәрәjанынын бүтүн нүмаjәндәләринә шамил етмәк олар.

А. Шаиг вә еләчә дә XX әср Азәрбаjчан романтик сәнәткарларынын һуманизмини сәчиjjәләндирән башлыча хүсусиjjәт шәхсиjjәтин азадлығы, инсан һүгугунун тохунулмазлығы вә гаjғыкешлиjин горунмасы идеjасынын тәблиғидир. Үмумиjjәтлә, дөврүн ичтимаи, сиjаси мәсәләләринә обjектив мүнасибәт бәсләjән әдиб XX әсрин әввәлләриндә вә еләчә дә сонракы дөврләрдә баш верән һадисәләрә фәал мүнасибәт бәсләмиш, әсәрләриндә инсансевәр гәһрәманлар тәсвир етмиш вә өз һуманист идеjалары илә әдәбиjjат тарихимизи зәнкинләшдирмишдир.

А. Ибадоглу

Некоторые заметки о гуманизме А. Шаига

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается человек и его судьба на примере художественного творчества А. Шаига. Присущие азербайджанским романтикам мотивы веры, надежды в будущее, в художественном творчестве

А. Шаига выражены гораздо сильнее. Эта особенность его творчества явно наблюдается в лирических, а также сюжетных стихотворениях, в таких, как «Обращение к XX веку», «Ангел свободы», «Вспомни», «Адхам».

Писатель-гуманист выдвигает как важную проблему духовную красоту человека, его внутреннее самоусовершенствование в созвучии со временем. В результате серьезных поисков автор приходит к такому заключению, что стремление создать изменения в человеческом характере, в его духовном мире естественным путем, путем эволюции оказалось не безрезультатным.

В творчестве А. Шаига романтическое устремление создает единство с реализмом.

А. Шаиг, проявляющий объективное отношение к действительности, стремится путем художественного обобщения показать противоречия между мечтой человека и существующими законами общества.

гаршысында хәчаләт чәкирләр. А. Шаиг бу инчә нөгтәни дујмуш вә чанлы һәјат лөвһәләри јаратмышдыр.

Үмумијјәтлә, истисмар аләминдә зәһмәтсевәр инсанын сәрф етдији әмәк мүгабилиндә гисмәти нәдир? Һуманист инсан әмәји севир вә ондан мә'нәви гида алыр. Мәһз буна көрә дә о јарадыр, гурур вә јашадыр. Бунунла бәрабәр, өз мә'нәви аләмини чиркин әмәлләрдән горујур, тәмизләјир, өз-өзүнү ислаһ едир. Демәк, зәһмәт адамынын естетик идеалынын һасили мадди не'мәтлә бәрабәр, мә'нәви гида олур. Зәһмәт адамынын гисмәтинә исә әсасән мә'нәви гида дүшүр. Мадди не'мәт ондан сорушулмадан бөлүнүр, онун пајына дүшән исә чүз'и һиссә олур. Бу әдаләтсиз бөлкү заман кечдикчә өз тә'сирини кенишләндирир, нәтичәдә һаггын тәләби сөздән ишә кечир, јә'ни һагг јолунда мүбаризә мејлләри гүввәтләнир. Мәһз буна көрә дә XX әср романтик сәнәткарларын бәдии јарадычылығында «һагг алынар, верилмәз» (Һ. Чавид—*Ә. И.*) идејасы мүбаризә шүарына чеврилир.

А. Шаиг һәјат мәсәләләринин тәсвириндә вә һәллиндә һуманизм идејаларына садиг галмаға чалышыр. Буржуа чәмијјәтинин үмуми ганунаујғунлуғундан доған әхлаг гајдалары бу вә ја башга шәкилдә инсанын етик көрүшләриндә, естетик идеалларынын камилләшмәсиндә, бүтүнлүкдә исә мә'нәви аләминдә чохлу дәјишиклик јарадыр. Бу характер хүсусијјәт өзүнү А. Шаигин јарадычылығынын мүәјјән бир дөврүндә (Биринчи империализм мүһарибәси әрәфәсиндә—*Ә. И.*) һисс етдирир. Бә'зән әдибин мүсбәт планда сәчијјәләндирдији образлар дүшдүкләри шәраит вә мүһитлә әлагәдар олараг өз әввәлки мәзмунларыны дәјишир, характерчә мүчәррәдләшир, сахталашырлар.

Садә, тәмизгәлбли инсанларын бәдии образларыны јаратмаг чәһәтдән «Көч»[14] (1910) һекајәси даһа сәчијјәвидир. Һекајәнин мөвзусу Азәрбајчанын кәнд һәјатындан алынмышдыр. Өз романтик үслубуна ујғун олараг әдиб азад тәбиәтин гојнунда нәфәс алан, һалал әмәји илә садә һәјат тәрзи кечирән Кәрим баба вә онун арвады Ајрым гызы кими јадда галан бәдии образлар јарадыр. А. Шаиг көчәри һәјатыны, тәбиәт көзәлликләрини вә бундан тә'сирләнән инсанларын характериндәки психоложи сарсынтылара бәдии боја вермәдән, објектив вә реал планда тәсвир едир. Мүәллиф тәбиәтин фүсункар көзәлликләри илә образларын мә'нәви паклығы арасында мөһкәм вәһдәт јарадыр. Кәрим бабанын һәрәкәтләриндә, сөһбәтләриндә сәрбәстлик, һеч кимә бојун әјмәмәк, уча дағлар кими вүгарыны сахламаг хүсусијјәти гүввәтлидир. Арвады Ајрым гызы ондан кери галмыр. О, мәрд, ишкүзар вә хејирхаһ һәрәкәтләри илә Кәрим бабаны тамамлајыр. Лакин әдиб бу ики нәчиб инсанын тәбиәтчә бири дикәринә зидд олан бә'зи характер чәһәтләрини фәргләндирмәјә дә мүвәффәг олмушдур.

«Көч» һекајәсиндә мүасир Азәрбајчан мүһитини, халгын һәјатыны, мәишәтини, әхлаги кејфијјәтини, адәтини вә с. чанландырмаға чалышан әдиб образларын характериндәки рәнкарәнклији, онларын мә'нәви-әхлаги кејфијјәтләрини ичтимаи идеаллары илә бағлајыр, нәчиб дујғуларын, хејирхаһ адамларын тәблиғи әдибин ше'р вә нәср јарадычылығы үчүн сәчијјәви чәһәтдир.

Инсана һәјаты севдирән, онда јашамаг вә јаратмаг һәвәсини чошдуран мүбаризәдир. Һәркаһ сәнәткар бу мүбаризәнин форма вә мәзмунуну өз дүнјакөрүшү чәрчивәсиндә, мәһдуд шәкилдә чөвлан етдирәрсә, биртәрәфлидир. Әксинә, јазычы инсан өмрүнү мә'наландыран

[14] Илк дәфә «Бәхтијарлығым» ады илә мүәллифин тәртиб етдији «Күлзар» (Бакы, 1912, сәһ. 9—45) дәрслијиндә чап олунмушдур (бах: А. Шаиг. Әсәрләри. I чилд, сәһ. 543).

вә әбәдиләшдирән мүәјјән бир амил уғрунда чарпышмаг идејасыны кениш мигјасда тәблиғ етмәлидир. Инсанын көзәллијини сәчијјәләндирән хүсусијјәтләрдән башлычасы һәјат уғрунда, ичтимаи идеаллар уғрунда апардығы мүбаризәдир. Һәр чүр әзаб-әзијјәтә дөзән хејирхаһ инсанлар һәјат не'мәтләринин әсири дејилдирләр. Онлар сәдагәти, инсанпәрвәрлији, достлуғу һәр шејдән үстүн тутурлар. Үмумијјәтлә, романтик сәнәтдә мәһәббәт һисси вә достлуг гејри-ади, рәмзи мә'на кәсб едир ки, бу да идеја мәгсәди күдүр[15].

Јашадыглары мүһитә гаршы барышмазлыг романтик сәнәткара, о чүмләдән А. Шаиг јарадычылығына хас олан сәчијјәви чәһәтдир. Лакин башга романтикләр кими, о да мүһити ингилаб јолу илә дәјишмәк јох, инсанларын өз-өзләрини ислаһ етмәси јолу илә, инсанлар арасында сәмимијјәти, сәдагәти, хејирхаһлығы, достлуғу мөһкәмләндирмәк јолу илә өз ичтимаи идеалына чатмағы мүмкүн һесаб едирди. Әдибә көрә, һуманист һиссләр, инсансевәр дујғулар нәчиб вә хејирхаһ әмәлләрин реаллашмасы үчүн рәһндир. Садәлик, сәмимијјәт вә тәбиилик инсанын ән нәчиб сифәтләриндәндир. А. Шаигин мүсбәт гәһрәманлары һәр чүр сүн'иликдән, ријакарлыгдан узагдыр. Хејирхаһ әмәлләр инсаны јашатдығы кими, садәлик, сәмимијјәт вә тәбиилик дә инсанлар арасында үнсијјәт јарадан әсас амилләрдән биридир. Үнсијјәтин јаранмасы исә һәр һансы чәтин ишин асанлыгла һәллинә зәмин јаратмаг демәкдир. Мүәллиф «Дәјәрли бир хатирә» (1914) әсәриндә һеч бир сүн'илијә јол вермәдән, инсана хас олан характер чәһәтләри реалистчәсинә ишыгландырмышдыр. Әсәрдә ики достун гәлбиндән кечән көзәл арзуларла тәбиәтин фүсункар көзәллији санки јарышыр. Достларын хәјаллары нә гәдәр пәрвазланмыш олса да, реал һәјатдан узаглашмыр. Көзәллик мәфһуму һаггында достлар арасында сөһбәт кедир вә белә гәнаәт һасил олур ки, «...көзәллик үчүн мүәјјән бир өлчү јохдур». Мүәллифә көрә,«...модасыз, бојасыз, ријасыз, саф, сәмими, садә вә көзәллик мәфтун ...едичидирсә», сүн'и бојаларла бәзәнмиш «көзәл»ләрин варлығы инсан зөвгүнүн позулмасы демәкдир. А. Шаигин ахтардығы идеал көзәллик инсанын дахили аләми илә харичи көрүнүшүнүн вәһдәтиндән јаранан көзәлликдир. Башга сөзлә, көзәллик—мә'нән саф, руһән тәмиз, гәлбән бүллур олан варлығын харичи көрүнүшдә ифадәсидир. Ики досту чидди дүшүндүрән вә мәшғул едән дә мәһз ичтимаи мүһитдә баш верән мунагишәләр нәтичәсиндә әсил инсанын мәнлијинин гијмәтләндирилмәмәси мәсәләсидир. Достлара көрә, буна да сәбәб инсанларын дахили позғунлуғудур. Бу чидди мүлаһизәләрдән мүәллифин чыхартдығы нәтичә беләдир: «Бу мода вә онун кими бир чох горхулу адәтләр ортадан галдырылмајынча, һәјат өз тәбии һалына кирмәјинчә, бәшәријјәтин үзү күлмәјәчәк!...»[16]. Һадисәләрин сәбәбини заһири модабазлыгда, бә'зи адәтләрдә ахтармаг мејли А. Шаигин ичтимаи зиддијјәтләрин әсил маһијјәтини биртәрәфли изаһ етмәсиндән ирәли кәлир. Һекајәдә Италија һәјатындан алынмыш «Гујруглу мәһәббәтләр» драм әсәринин идеја мәзмунундан сөһбәт кедир, зәһмәт адамынын үлви мәһәббәтинә рөвнәг верән саф вә ријасыз көзәллијин әсил маһијјәти мә'наландырылыр. Әдиб белә бир гәнаәтдәдир ки, әсил көзәллик, үлви мәһәббәт мәһз мә'нән зәнкин, һәр чүр ријадан узаг, намуслу әмәји илә торпаға бағлы олан зәһмәт адамында мөвчуддур.

Беләликлә, романтик сәнәткар дөврүн ичтимаи-сијаси һадисәләри илә билаваситә әлагәдар олараг, инсанларын дахили көзәллијини мәһз шөһрәтдән узагда, тәбиәтин азад гојнунда ахтармыр. Үмумијјәтлә, бә'зи романтикләрин мүлаһизәләринә көрә, кәнд гојнунда азад нәфәс алан-

[15] Бах: В. В. Ванслов. Көстәрилән әсәри.
[16] А. Шаиг. Сечилмиш әсәрләри. Бакы, 1936, сәһ. 198.

6983

M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası

А. Шаигин дә бә'зи романтик образларынын әгли вә идракы габилијјәтинин әсасында, тәкамүл јолу илә сафлашмада мүһүм амил олан «инсан ган төкмәмәлидир», «инсан бир-биринә мәһәббәт бәсләмәлидир» идејасы дајаныр. Беләликлә, романтик сәнәткарлар мәрһәмәт, мәһәббәт вә вичдан фәлсәфәсинин «наһаг ган төкмәмәк», «аллаһ адилдир, залым дејилдир» идејасыны инсанлара ашыламагла борчларыны битмиш һесаб едирдиләр.

Ј. Исмајылов һаглы олараг А. Шаигин «мәрһәмәтли Әдһәм» поемасы илә Һ. Чавидин «Ана» (1910) мәнзум драмы арасында сәсләшән мотивләр, охшар вә ујғун кәлән чәһәтләр олдуғуну гејд едир. Мүәллифә көрә, «Бу бәнзәјиш ондан ирәли кәлир ки, һәр ики әсәр ејни мүһити, инсанлары вә ејни адәт-ән'әнәләри тәсвир едир»[11]. Бунунла јанашы, һадисә вә инсанлара мүнасибәтдә бәдии јарадычылыг методу илә шәртләнән мүһүм бир чәһәтә ајрыча диггәт јетирилмәлидир. Нәзәрә алмаг лазымдыр ки, һәр ики сәнәткар романтикдир. Романтик сәнәткарларда, о чүмләдән Һ. Чавид вә А. Шаигин јарадычылығында инсан мә'нәвијјатыны тәкамүл јолу илә ислаһ принсипи әсасдыр. Бу, А. Шаиг вә Һ. Чавидин илк јарадычылыг дөврләри үчүн сәчијјәвидир. Елә буна көрәдир ки, А. Шаигин гәһрәманы Әдил мә'нәви әзабдан хилас олмаг үчүн мә'налы өлүмү шәрәфсиз һәјатдан даһа үстүн тутур. О, Әдһәмә мүрачиәтлә дејир:

Сағ ол, деди: пәдәрим, јандырыр мәни вичдан
Бу һал илә јашамаг истәмәм, шу һагсыз ган,
Шу мәрһәмәт мәнә онсуз да бир мәзар олачаг.
Ағыр кәлир омузумда күнаһ вә ган дашымаг.
Нечин бу әлләрим онда гырылмады һејһат!
Шәрәф сөнәрсә, өлүмдән учуз дејилми һәјат?...[12]

Лакин Һ. Чавид бир гәдәр башга јол тутур. О, гатил Мурады ичтимаијјәтин өһдәсинә бурахыр, Мурад типли хаинләрин тәдричән мә'нәви тәмизләнмәсини, ислаһ јолу илә дәјишмәсини әсас көтүрүр. Беләликлә, дахилән, мә'нәви тәкамүл јолу илә инсаны ислаһ етмәк, ону јенидән хејирхаһ инсанлар чәркәсинә гајтармаг үчүн һуманист шаир күнаһкары өз вичданы гаршысында дүшүнмәјә сөвг едир.

Һәгиги һуманист сәнәткар дини еһкамлардан узаг олмалыдыр. О, динин нүфузуну идеаллашдырмагдан имтина етмәлидир. Лакин бу о демәк дејилдир ки, образларын дахили аләминин өјрәнилмәсиндә, онун чәмијјәтдәки мөвгејинин мүәјјәнләшдирилмәсиндә талејин ролуну унутмалыдыр. Әксинә, инсан талејинә инанан сәнәткар талејин ролуну дујмалы, онун кәсб етдији мөвгеји, һәлледичи амилләри ајдынлашдырмалыдыр. Чәмијјәтин үмуми ганунаујғунлуғундан чыхыш едәрәк, хүсуси вә үмуми талеји бир-биринә гаршы гојмамаг шәрти илә, һәрәнин өзүнәмәхсус сәчијјәви чәһәтләрини изаһ етмәлидир. Бу характер хүсусијјәт XX әср романтик сәнәткарларында, о чүмләдән А. Шаиг јарадычылығында өз бәдии ин'икасыны тапмышдыр. «Әдһәм», «Һәпимиз бир күнәшин зәррәсијиз», «Идеал вә инсанлыг», «Ағлашма» (1912) вә с. әсәрләрдә образларын сәчијјәси илә талеләр бир вәһдәтдә ишыгландырылыр. Башга сөзлә, чәмијјәтин үмуми ганунаујғунлуғундан чыхыш едән мүәллиф, Әдил, гоча Әдһәм, Амул бәј вә б. образларын талеји илә характери арасында үмуми чизкиләри вәһдәтдә инкишаф етдирир. Бунунла бәрабәр, М. Ибраһимовун јаздығы кими, «...јарадычылығынын илк дөврләриндә ајры-ајры хырда буржуа анлајышларына вә сәһвләринә бахмајараг, ону (А. Шаиг—*Ә. И.*) даима халгла бағламыш, бөјүк вә

[11] Ј. Исмајылов. Абдулла Шаигин һәјат вә бәдии јарадычылығы. Бакы, 1962, сәһ. 78.

[12] А. Шаиг. Сечилмиш әсәрләри. Бакы, 1936, сәһ. 19.

һәлледичи ичтимаи, фәлсәфи, естетик мәсәләләрдә әввәл-ахыр доғру јол тутмасына, даима һуманист фикирләри вә идеаллары тәрәннүм етмәсинә көмәк етмишдир»[13].

XX әср Азәрбајчан романтик әдәбијјатын үмумбәшәри әһәмијјәтини әсасән үч амилдә ахтармаг лазымдыр: һуманизминдә, вәтәнпәрвәрлијиндә вә хәлгилијиндә. Һуманизм идејасынын гајәсиндә шәхсијјәтин азадлығы, инсан һүгугунун тохунулмазлығы вә гајғыкешлији дурур. Вәтәнә бағлылыг, халгын истәк вә арзуларынын реаллашмасы үчүн көстәрилән сә'ј XX әср романтик сәнәткарларыны классик Азәрбајчан вә еләчә дә дүнјанын мүтәрәгги романтикләри илә бағлајыр. Һәмин хүсусијјәт һәлә рүшејм һалында А. Шаиг јарадычылығынын илк илләриндә дә өзүнү көстәрир.

А. Шаигин јарадычылығында романтик вүс'әт реализмлә вәһдәт тәшкил едир. Сәчијјәви чәһәт һуманист сәнәткарын ше'рләриндә, нәср әсәрләриндә вә драмларында өз әксини тапмышдыр. Һәјат һәгигәтләринә објектив мүнасибәт бәсләјән јазычы арзу илә мөвчуд гурулуш ганунлары арасындакы зиддијјәти бәдии үмумиләшдирмәләр јолу илә тәсвир етмишдир.

А. Шаигин вәтәнсевәрлији илә инсансевәрлијини бир-бириндән ајры тәсәввүр етмәк гејри-мүмкүндүр. Санки вәтән дејәркән бу һуманист сәнәткар ана гојнунда, ананын исти нәфәси илә раһатланан тәбиәтин мә'сум бир варлығыны хәјалында чанландырыр. Шаирин һуманизми дәринләшдикчә халга, вәтәнә олан мәһәббәти дә артыр. Үмумијјәтлә, мәнсуб олдуғун халгы дәрк етмәк үчүн онун мә'нәвијјатыны инчәлијинәчән дујмаг лазымдыр.

А. Шаиг идеја-бәдии чәһәтдән долғун һекајәләр мүәллифи кими әдәбијјатымызда өзүнә мөвге газанмышдыр. Онун «Мәктуб јетишмәди», «Көч», «Интиһармы, јашамагмы?», «Дәјәрли бир хатирә» (1914), «Иблисин һүзурунда» вә с. һекајәләриндә дә инсан вә онун талеји мәсәләси өз бәдии ифадәсини тапмышдыр. Әдибин нәср әсәрләриндә шәхсијјәт јениләшир, тәзәләнир, һәр бир образ өзүнәмәхсус сәчијјәви хүсусијјәти илә фәргләнир. Инсан һәјатында вә характериндә баш верән дәјишиклији о, мә'наландырмаға чалышыр. Бу бахымдан «Мәктуб јетишмәди» һекајәси хүсусилә фәргләнир. Һекајәдә сәмимијјәт гүввәтлидир. Бу сәмимијјәт инсана олан мәһәббәтдән, јазычы тәхәјјүлүнүн һагг вә әдаләт ахтарышларындан ирәли кәлир. Әдиби дүшүндүрән минләрлә гурбаны вәтәниндән, аиләсиндән ајры салан еһтијачын доғурдуғу мүсибәт вә фачиәләрдир. Мүстәбидләрин садә әмәк адамлары үчүн төрәтдији һәјат фәлакәтләрини А. Шаиг сојугганлыгла гаршылаја билмир вә онлара гаршы нифрәтини ачыг билдирмәкдән чәкинмир. Реал һадисәләрин тәсвири бәдии бојаларла зәнкинләшдикчә сәнәткарын һуманизми даһа да габарыглашыр. Өзүнү ана јурдунда, вәтәни Азәрбајчанда кимсәсиз, гәриб сајан гурбанларын фачиәси, онларын аиләсинин ачыначаглы вәзијјәти охучуну дәриндән дүшүндүрүр вә тә'сирләндирир. Һекајәдә романтик сәһнәләрлә реал һәјат һадисәләри вәһдәтдә верилмишдир. Әдиб кичик бир мәктубда Гурбанын аталыг гәлбини, кечиртдији һәјәчанлары, вәтән һәсрәтли интизарыны, Аразын о тајында көзү јолда галан аиләнин һәсрәтини вәһдәтдә вермишдир.

А. Шаиг еһтијач үзүндән ирадәчә зәиф олан инсанын әхлаги кејфијјәтини ләкәләјән мүһитин амансызлығыны да тәсвир едир. Зәһмәти мүгабилиндә лазыми гәдәр әмәк һаггы алмајан, вара, дөвләтә «һәрислик» көстәрән инсанлар еһтијач үзүндән нәинки аиләси, һәтта вичданы

[13] А. Шаиг. Әсәрләри. I чилд, Бакы, 1966, сәһ. VI.

баризи көзләјән һагг јолу инсаны әбәдиләшдирән амилләрдән биридир:

Аh, адәмми олмајан һүнәри?
Горгмајын, һәп јијитчә галгышыныз,
Ирәли, аргадашларым, ирәли![4]

Бәшәри арзулардан доған бу һуманист дујғулар А. Шаигин реалист бәдии тәфәккүрүнүн мәһсулу иди. Дәрин мүшаһидә габилијјәтинә малик олан шаир ичтимаи һәјаты изләдикчә, көрдүкләри һадисәләрдән кәдәрләниб реал һәјатда арам тапмаса да, кәләчәјә үмидини итирмирди.

Дахилән изтираблар кечирән А. Шаиг руһән никбиндир. Һәмин никбинлик шаирин кәләчәјә олан үмидини күчләндирир. Бу чәһәтдән онун түрк шаири Маһмуд Әкрәм Рәчаизадәнин «Јад ет» әсәринә нәзирә јаздығы «Јад ет» (1908) ше'ри сәчијјәвидир. Маһмуд Әкрәм Рәчаизадәнин «Јад ет» ше'ри Әбдүлһәмид истибдады дөврүндә хырда буржуазија интелликенсијасында мөвчуд олан мәфкурәви үмидсизлији, перспективсизлији, сентиментал һәјати еһтирaслары ифадә едир»[5]. М. Ә. Рәчаизадә:

Вәгта ки, дуруб шу гәлби-гәмнак
Торпагда ниһан олур вүчудум;
Вәгта ки, долуб дәһаныма хак,
Шөвгинлә тамам олур сүрудум.
Тәнһа кечәләрдә бир хәјаләт
Мәнзуруи олунча биттәһһәјјүр,
Јум чешмини ба-кәмали-риггәт
Бәдбәхтији-ешгим ет тәсәввүр.
Јад ет бәни-гәмли, јад ет![6]

—дејә јад олуначағына белә шүбһә едир. М. Ә. Рәчаизадәнин тәсәввүр етдији «көзәл кәләчәк» өзү дә она ајдын дејилди, гејри-мүәјјән вә думанлы иди.

«Јад ет» ше'ринин руһундан фәргли олараг, бу башлыг алтында А. Шаиг, А. Сәһһәт вә М. Ә. Сабир дә ше'рләр јазмышлар. А. Шаигин автографларындан бириндә белә бир гејд вар: «Устади-әзим Маһмуд Әкрәмә нәзирә олан бу ше'рими һәнуз 1908-чи сәнәји-миладидә демишдим. Аргадашларымдан Мәһәммәд Һади әфәндијә, Сәһһәт әфәндијә, мәрһум Сабир әфәндијә вә бир кач башга әһбабларыма охумушдум. Аргадашларымын хошуна кетдији үчүн һәр бири нәзирә јазмаг арзусунда олдугларындан ричаларыны гәбул етмишдим»[7]. Лакин Азәрбајчан милли зәмини илә билаваситә бағлы олан, 1905-чи ил ингилабындан руһланан М. Ә. Сабир, А. Сәһһәт вә А. Шаиг ше'рләри идеја-мәзмун чәһәтдән М. Ә. Рәчаизадәнин ше'риндән фәргләнир. Һәркаһ М. Ә. Сабир «Јад ет» ше'риндә өз сатирик үслубуна садиг галараг дөврүнүн ичтимаи нөгсанларыны тәнгид едирсә, А. Сәһһәт вә А. Шаиг өз ше'рләрини лирик жанрда јазмышлар. А. Шаигин «Јад ет» ше'риндә охујуруг:

Вәгта ки, олур мүсаид игбал,
Бүлбүлләр өтәр, сусар зәғәнләр.
Парлаг бир ишыг алыр фәзајы,
Дүнја үзү һәп дөнәр чинанә,
Кәздикчә о аләми-зијајы,
Бахдыгча о күлшәни-чәһанә,
Јад ет мәни, шаиранә јад ет![8]

[4] А. Шаиг. Сечилмиш әсәрләри, Бакы, 1936, сәһ. 43.
[5] Әли Назим. Бакыда капитализм инкишафы дөврү. Азәрбајчан әдәбијјаты. Әдәбијјат китабы (IX синиф үчүн), Бакы, 1934, сәһ. XIII.
[6] Әдәбијјат китабы (IX синифләр үчүн). Бакы, 1934, сәһ. 82.
[7] А. Шаиг. Әсәрләри. II чилд, Бакы, 1968, сәһ. 571.
[8] А. Шаиг. Сечилмиш әсәрләри. Бакы, 1936, сәһ. 10.

Азәрбајчан романтикләринә хас олан кәләчәјә үмид мотивләри А. Шаигдә гүввәтлидир. Онун романтик әсәрләриндә күчлү лирика вар. Лирик лөвһәләр вә вәзијјәтләр исә чох вахт билаваситә тәбиәт тәсвири илә әлагәдардыр. Романтик сәнәткарлар тәбиәт тәсвириндә даһа азаддырлар. Белә ки, онлар тәбиәти образларын характери илә сәрбәст әлагәләндириб, истәдикләри хүсусијјәтләри она шамил едә билирләр. Мәсәлән, тәбиәт гүввәләри гәһрәманын гүссә-кәдәринә шәрик олур, онда тәсәлли, ширин хәјалларла јашамаг үмиди доғурур, үсјанкар һисс вә дујғулар јарадыр вә с. Беләликлә, романтик сәнәткарлар бир тәрәфдән тәбиәти инсанилəшдирир, дикәр тәрәфдән исә идеал гәһрәманын тәбии мејлләри тәбиәтә јахынлашыр. Р. Вагнер јазыр ки, тәбиәт вә анчаг тәбиәт дүнјанын бөјүклүјүнү, әһәмијјәтини көстәрә биләр[9]. Бу характер хүсусијјәт А. Шаиг һуманизминдә, бу вә ја башга шәкилдә тәсвир етдији лирик гәһрәманын сәчијјәсиндә өз əксини тапыр. Шаирин инсана мәрһәмәти онун һуманизми вә инсанпәрвәрлији илә әлагәдардыр. О, инсанын мә'нәви көзәллијини, дахили тәмизлијини, өз-өзүнү тәдричән ислаһ едиб сафлашдырмасыны вачиб мәсәлә кими ирәли сүрүр. Әдһәм, Әдил, Зәһра («Әдһәм» поемасы, 1908) образлары бу чәһәтдән сәчијјәвидир Гатил Әдилдән интигам алмаға сә'ј көстәрән Әдһәмин кечирдији психоложи һаллар инандырычы тәсвир олунур. Әдһәм инсани һиссләрлә јашајыр. Һагг вә әдаләт тәрәфдары олан мәғрур Әдһәм мә'нән тәмиздир, пакдыр. О нә гәдәр рәһмдил вә хејирхаһдырса, дүшмәнә гаршы бир о гәдәр амансыз вә гәзәблидир. Әдилин гачыб «гуртулмасыны, хаинин «нәчат булмасы»ны о өзү үчүн тәһгир һесаб едир. Интигам дујғусу илә арадығы дүшмәнини тапмајан гоча Әдһәмин:

Бу ихтијар заманымда гырылды гол ганадым!

—дејә чәкдији аһларда талејиндән бир шикајәт, ачы тәәссүф вардыр. Әдһәм халгына, вәтәнинә бағлыдыр; елин адәт-ән'әнәси гаршысында баш әјир вә она әмәл етмәји шәрәф сајыр. О, Әдили мүсафир сифәтиндә евиндә көрәндә сусталыр, инсани һиссләр гајнајыр, һуманизмдән доған мәрһәмәт интигама галиб кәлир:

Амандасын, деди, горхма, јат, ол бир аз раһат!
Үзүндә чилвәләнирди зијаји-пур шәфгәт[10].

Шаир инсаны кәдәрләндирән вә дүшүндүрән бир лөвһә јарадыр. О, интигам һисси илә чырпынан Әдһәмин даһа аличәнаб бир инсан олачағына инаныр. Инсан характериндә тәбии јолла, тәкамүл јолу илә јарана билән мүсбәт кејфијјәт, А. Шаигә көрә, тә'сирсиз галмамалыдыр. Мәһз вичданы гаршысында хәчаләт чәкән, инсани дујғудан тамам мәһрум олмадығыны бир даһа нүмајиш етдирән Әдил кими чани јалныз өз ганы баһасына бәшәри һүгугуну бәрпа едә биләр. О, кәркин дахили изтираблар вә мә'нәви сарсынтылар просесиндә санки рө'јадан ајылыр, намуслу инсан кими јашамаға сөвг едир. Бүтүн буларын нәтичәсидир ки, Әдил Амул бәјин мәзары өнүндә диз чөкүр вә гоча Әдһәмин ондан интигам алмасыны өзү үчүн руһи тәскинлик сајыр. Лакин Әдһәм дә аманда олан мүсафиринин јарасыны сарыдыгча, она хидмәт көстәрдикчә өз интигам дујғуларыны мәлһәмләјир. О, Әдилә тәсәлли верир, «олачаға чарә јохдур»,—дејә ону сәбирли олмаға чағырыр. Схоластик Шәрг фәлсәфәсинин гануни шәкил алмыш бә'зи мүддәалары, о чүмләдән «олачаға чарә јохдур», «сәбирли олмаг лазымдыр» кими ибарәләр XX әср романтик сәнәткарларын јарадычылығында, онларын тәсвир етдији бир чох образларда өзүнү ајдын көстәрир.

[9] Бах: В. В. Ванслов. Эстетика романтизма. М., 1966.
[10] А. Шаиг. Сечилмиш әсәрләри. Бакы, 1936, сәһ. 17.

бүтүн диггәт иш просесиндә адамларын инкишафы, мә'нәви тәмизләнмәси, совет характеринә јијәләнмәси кими чидди мәсәләләр үзәриндә чәм едилмишдир. Реал инсанларын дахили аләмини, әмәјини тәрәннүм етмәклә С. Рүстәм ше'риндәки партијалылыг мүндәричә е'тибарилә зәнкинләшир вә долғунлашырды. Партијанын гәрарында јазычы гаршысында гојулан ән үмдә тәләбләрдән бири онун «өз јарадычылығы илә сосиализм гуручулуғунда фәал иштиракы»ндан ибарәт иди.

С. Вурғун, С. Рүстәм, Р. Рза, М. Рәһим, М. Мүшфиг вә башгалары вәтәндашлыг борчуну мәһз бу мә'нада баша дүшүрдүләр.

Гејд етмәк лазымдыр ки, ше'римизин илк тәшәккүл мәрһәләләриндә әлдә етдији јарадычылыг тәчрүбәләри вә ән'әнәләри онун сонракы инкишафы үчүн дә сәмәрәли олмушдур. Ше'римиз бу ән'әнәләр үзәриндә јүксәләрәк чохмилләтли совет поезијасы аиләсиндә өзүнә лајиг бир мөвге тута билмишдир. 20—30-чу илләрдә Азәрбајчан ше'ринин јени инкишаф јолу—сосиалист реализми јолу, бу јарадычылыг методу дахилиндә онун үслуби зәнкинлији вә мүхтәлифлији јаранмыш вә тәкмилләшмишдир, совет ше'ри кими онун әсас кејфијјәтләри мүәјјәнләшмишдир.

А. Назаров

Политика партии в области художественного творчества и проблема современности в поэзии

РЕЗЮМЕ

В статье обобщено положительное влияние решений партии в области литературы, начиная с 1925 г., и их результаты. Здесь прослежены идейные поиски пролетарских поэтов, а также представителей старшего поколения С. Рустама, Г. Джавида, А. Джавада и др. Особое внимание в статье уделено проблемам новаторства и современности в развитии азербайджанской советской поэзии.

АЗӘРБАЈЧАН ССР ЕЛМЛӘР АКАДЕМИЈАСЫНЫН ХӘБӘРЛӘРИ
Әдәбијјат, дил вә инчәсәнәт серијасы, 1974, № 2

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР
Серия литературы, языка и искусства, 1974, № 2

Ә. ИБАДОҒЛУ

ШАИГ ҺУМАНИЗМИ ҺАГГЫНДА БӘ'ЗИ ГЕЈДЛӘР

Нәчиб инсан, көзәл мүәллим вә көркәмли сәнәткар А. Шаигин бәдии јарадычылығында инсан вә онун талеји мәсәләси һәмишә өн плана чәкилмишдир. Әдибин илк гәләм тәчрүбәләриндә дә ичтимаи гурулушун әдаләтсизлијинә е'тиразлары билдирилир. Әлбәттә, бу е'тиразлар һәјатдан күсмәк, үмидсизлик, тәрки-дүнјалыг характериндә, пассив шәкилдә дејилди, бәлкә сәнәткарын дөврүн ејбәчәрликләринә гаршы чыхмаг чәсарәтиндән доғурду.

А. Шаигин илк дөвр јарадычылығыны характеризә едән М. Ибраһимов дејир: «Бу дөврдә јаздығы, демәк олар ки, бүтүн әсәрләриндә Шаиг һүрријјәт, азадлыг идејаларыны тәрәннүм едир. Онун хүсусилә ше'рләри бу идејаларын абстракт, романтик ифадәси илә долудур»[1]:

Учду мәләјим, аһ, мәнә галды мәлали
Фәрјад, јенә алмада әтрафымы зүлмәт.
Һәп гөнчәји-үммидләрим солмада, һејһат!
Шу әски чаһанда көрәмәм һүсни-мәали.
Севмәм даһа асајиши, ујмам шу чәһанә,
Сөндү нејә вичданымы тә'мир едән амал?
Солду нејә үмидләрим чөврлә памал?
Еј буми-чәфа, сөјлә нәдир шимди бәһанә?[2].

Шаирин бәдии јарадычылығы зиддијјәтлидир. Онун «Парчалар» (1908), «Ијирминчи әсрә хитаб» (1908), «Һүрријјәт пәрисинә» (1908), «Јад ет» (1908) вә с. ше'рләриндә инилти, көз јашлары вардыр. Лакин мәһдуд чәһәтләрлә јанашы, бу ше'рләрдә үсјанкар руһлу мисралара да раст кәлирик. Дөвранын чөврү-чәфасы нәтичәсиндә арзуларын памал олдуғуну көрән шаир зүлмә, һагсызлыға гаршы чыхыр. Ә. Мирәһмәдов һаглы олараг јазыр: «...ондакы (лирик гәһрәман—*Ә. И.*) көз јашы вә шикајәтләрин, фәрјад вә бәдбинлијин сәбәби көрүшләриндәки индивидуализмдән доғур»[3].

Ичтимаи-сијаси һадисәләрин дәјишмәси ингилаби јүксәлишин шаирин һадисәләрә мүнасибәтиндә, инсан талеләринә јанашма үсулларында дөнүш әмәлә кәтирир. Артыг һәјатын өзүндә һагг вә әдаләт ахтаран, шәхси азадлыг тәләб едән мүасир руһлу, инамлы, чәсарәтли, мәрд, јени инсанлар мејдана кәлир. А. Шаигин «Заманын ингилабчыларына» (1910) адлы ше'ри һуманист фикирләр ашыламагла бәрабәр, кәләчәјә инамы бир даһа гүввәтләндирир. Јорулмаз вә чәсарәтли мү-

[1] А. Шаиг. Сечилмиш әсәрләри. Бакы, 1936, сәһ. XI.
[2] Јенә орада, сәһ. 4.
[3] Ә. Мирәһмәдов. Абдулла Шаиг. Бакы, 1956, сәһ. 21.